

AGATA KUREK-OBROCKA

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego w Gliwicach, Polska ■ The Centre of Vocational and Lifelong Training in Gliwice, Poland

Baza rekreacyjno-sportowa i jej funkcjonowanie w mieście przemysłowym (na przykładzie Gliwic)

Leisure and Sport Facility Base and its Functioning in an Industrial City (Based on the Example of Gliwice)

Streszczenie: Kwestie związane ze zdrowiem człowieka są obecnie coraz częściej łączone z głównymi czynnikami wpływającymi na jakość kapitału ludzkiego. W teorii płaszczyzn charakteryzujących kapitał zdrowie wymieniane jest jako jeden z pięciu najważniejszych czynników składających się na tę jakość, obok edukacji, nauki czy wysokich technologii. Jest to jednak czynnik o specyficznym charakterze, gdyż stan zdrowotny danej jednostki zależy w największym stopniu od preferowanego stylu życia, w kształtowaniu którego z kolei niezmiernie ważną rolę odgrywa aktywność fizyczna człowieka. W tym kontekście trzeba oceniać zarówno indywidualne, jak i społeczne działania mające na celu upowszechnianie takiego sposobu życia, który wspomaga biologiczną aktywność organizmu i wzmacnia podstawowe czynności życiowe człowieka. Problemem z tym związanym jest wdrażanie zdrowego stylu życia, opartego na aktywności fizycznej, już od wczesnego dzieciństwa – zwłaszcza wśród młodzieży szkolnej. Z badań Nowaka (2010) wynika, że zachowania prozdrowotne polskiej kadry menadżerskiej są u ponad połowy ankietowanych związane z ich aktywnością fizyczną w okresie szkolnym. Sprawy dotyczące tej aktywności są przedmiotem niniejszego opracowania. Starano się w nim pokazać zarówno aktywność obserwowaną wśród młodzieży gliwickich szkół średnich, jak i jej wielorakie uwarunkowania. Poszukiwano odpowiedzi na kilka pytań, w tym w szczególności:

- jak ocenić współczesny stan bazy rekreacyjno-sportowej na tle wcześniejszych okresów historii miasta, tak w odniesieniu do liczby, jak i do struktury rodzajowej urządzeń służących rekreacji, uprawianiu sportów i wypoczynkowi,
- jaka jest dostępność tych urządzeń dla mieszkańców Gliwic, rozważana ze względu na ich położenie w przestrzeni miasta, a także jakie są możliwości ekonomiczne korzystania z określonej usługi,
- jak kształtuje się aktywność fizyczna młodzieży szkół średnich Gliwic i z jakimi czynnikami osobistymi, ekonomicznymi, a także wynikającymi z dostępności do bazy rekreacyjno-sportowej, można ją łączyć/skorelować.

Praca napisana została na podstawie własnych badań (wywiadów z osobami zajmującymi się sportem i rekreacją w czasach PRL-u, badań ankietowych uczniów szkół średnich w Gliwicach oraz materiałów pochodzących ze stron internetowych Urzędu Miasta w Gliwicach), w trakcie których zebrano materiały dotyczące stanu bazy sportowo-rekreacyjnej na terenie Gliwic w okresie powojennym i obecnie oraz określono aktywność fizyczną młodzieży uczącej się w tym mieście.

Abstract: the issues of human health are presently more commonly perceived as the factors determining the condition of human capital. In the theory of capital characterisation platforms, health is seen as one of the five most vital factors constituting this condition, accompanied by education, study or high technology. Health is, however, of a specific character as it results mainly from the lifestyle preferences. In the latter, physical activity must not be ignored. In view of the above, it is essential that both, individual and social/institutional actions are assessed with respect to how they promote a lifestyle which would nurture organisms' biological activity and contribute to sustaining their vital functions. An issue arises of how to enforce healthy lifestyle involving physical activity starting with an early childhood and among the school youth in particular. As shown in Nowak's study (2009), more than half of the surveyed Polish management staff have responded that their health-promoting behaviours are related to the physical activity in school years. The above mentioned activity is the subject of the present study. An attempt has been made to show both the physical activity observed among the youth attending the schools of the Gliwice area, as well as its versatile preconditions. Answers to the following questions have been searched for:

- how to assess the contemporary condition of the leisure and sport facility base in view of the city history in respect to, both, its volume and qualitative structure,
- what is the leisure and sport facility base availability to the residents of Gliwice considering its location in the urban space of Gliwice, as well as economic affordability of particular services,
- what is the condition of physical activity among the youth attending schools in the Gliwice area and how personal, economic and availability of facilities factors contribute to it.

The study has been written based on own research (interviews with the people responsible for sport and recreation in the years of the People's Republic of Poland, surveys conveyed among the students of Gliwice secondary schools and the data obtained from the Gliwice City Council website which resulted in collecting the materials descriptive of the Gliwice leisure and sport facility base in the post-war period and presently and evaluating the level of physical activity of the youth attending local schools.

Słowa kluczowe: aktywność fizyczna; Gliwice; jakość kapitału ludzkiego; młodzież; rekreacja; sport

Keywords: condition of human capital; Gliwice; leisure; physical activity; sport; youth

Otrzymano: 15 listopada 2016

Received: 15 November 2016

Zaakceptowano: 30 czerwca 2017

Accepted: 30 June 2017

Sugerowana cytacja/Suggested citation:

Kurek-Obrocka, A. (2017). Baza rekreacyjno-sportowa i jej funkcjonowanie w mieście przemysłowym (na przykładzie Gliwic). *Przedsiębiorczość – Edukacja [Entrepreneurship – Education]*, 13, 127–142. DOI: 10.24917/20833296.13.10

Wstęp

Podjęty w tej pracy temat pozwala spojrzeć na rolę aktywności fizycznej młodzieży zarówno w aspekcie celów samorealizacji człowieka i dążenia do osiągnięcia osobistej satysfakcji z życia, jak i kształtowania zachowań prozdrowotnych, bardzo istotnych w okresie aktywności zawodowej. Szczególnie ważne wydaje się upowszechnianie wśród młodych osób takiego sposobu życia, który wspomaga biologiczną sprawność organizmu i wzmacnia podstawowe czynności życiowe człowieka. Kwestia ta jest obecnie coraz częściej łączona z głównymi czynnikami wpływającymi na jakość kapitału ludzkiego (Wronowska, 2005; Wieczorek-Szymańska, 2009). W teorii płaszczyzn charakteryzujących kapitał zdrowie człowieka wymieniane jest jako jeden z pięciu głównych czynników

składających się na jego jakość, obok edukacji, nauki czy wysokich technologii. Jest to jednak czynnik o specyficznym charakterze, gdyż stan zdrowotny danej jednostki zależy w głównym stopniu od „preferowanego stylu życia”, a w mniejszym od innych czynników. W powstałej w 1974 r. w Kanadzie koncepcji tzw. pól zdrowia stwierdzono, że na zdrowie jednostki aż w 53% wpływa właśnie styl życia, podczas gdy np. opieka medyczna tylko w 10% (Nowak, 2010). Wskazuje to na szczególną rolę, jaką w długim i złożonym procesie kształtowania kapitału ludzkiego ma upowszechnianie modelu zdrowego stylu życia, opartego na aktywności fizycznej, wdrażanego już od wczesnego dzieciństwa. Z badań przeprowadzonych przez Nowaka (2010) wynika, że współczesne zachowania prozdrowotne polskiej kadry menedżerskiej są u ponad połowy ankietowanych związane z ich aktywnością fizyczną w okresie szkolnym. Niewątpliwie ostatnie lata sprzyjają większej aktywności fizycznej polskiego społeczeństwa, dzięki poprawie sytuacji materialnej rodzin, a przede wszystkim – zmianie podejścia do roli rekreacji, sportu i wypoczynku w życiu jednostki. Wyraźnie widać, że aktywność fizyczna traktowana jest nie tylko jako sposób na poprawę biologicznej sprawności organizmu, ale także jako sposób na umożliwienie lepsze psychiczne i społeczne funkcjonowanie człowieka. W niniejszej pracy przedstawiono wyniki badań nad stanem bazy rekreacyjno-wypoczynkowej w Gliwicach, jednym z dużych miast Górnośląskiego Okręgu Przemysłowego, a także korzystaniem z tej bazy przez młodzież szkół średnich. W założonym celu badawczym skoncentrowano się na poszukiwaniu odpowiedzi na kilka pytań, w tym w szczególności:

- jak ocenić współczesny stan bazy rekreacyjno-sportowej na tle wcześniejszych okresów historii miasta, tak w odniesieniu do liczby, jak i do struktury rodzajowej urządzeń służących rekreacji, uprawianiu sportów i wypoczynkowi,
- jaka jest dostępność tych urządzeń dla mieszkańców Gliwic, rozważana ze względu na ich położenie w przestrzeni miasta, a także możliwości ekonomicznych korzystania z określonej usługi,
- jak kształtuje się aktywność fizyczna młodzieży szkół średnich Gliwic i z jakimi czynnikami osobistymi, ekonomicznymi, a także wynikającymi z dostępności do bazy rekreacyjno-sportowej można ją łączyć/skorelować.

Wykonana w tej pracy analiza oparta jest w głównej mierze na badaniach własnych autorki, wykonanych w drodze wywiadów z osobami pełniącymi bądź to ważne funkcje społeczne w instytucjach związanych ze sportem i rekreacją na terenie Gliwic, bądź też uczestnikami zajęć sportowych i rekreacyjnych organizowanych w mieście w okresie PRL-u i współcześnie. Sporo materiału cytowanego w pracy pochodzi też ze stron internetowych Urzędu Miasta, poświęconych działalności samorządu w sferze sportu i rekreacji. Jednak najistotniejsze dla tej analizy materiały, dotyczące aktywności fizycznej gliwickiej młodzieży, zostały zgromadzone w drodze badań ankietowych przeprowadzonych w trzech szkołach: Technikum nr 5, Technikum nr 6 oraz Zasadniczej Szkole Zawodowej nr 5, wchodzących w skład Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 w Gliwicach. Ankieta zawierała 38 pytań, a badaną młodzież pytano głównie o gospodarowanie własnym czasem wolnym, możliwości uprawiania aktywności fizycznej w miejscu zamieszkania wynikającej z obecności odpowiednich urządzeń i obiektów rekreacyjno-sportowych oraz o warunki ich wykorzystywania. Wyniki tych badań zostały przedstawione w tabelach i na wykresach oraz zinterpretowane w kontekście celów wykonanej analizy.

W pracach poświęconych urządzeniom i obiektom sportowo-rekreacyjnym, które występują w danych miejscowościach (w miastach, na wsi) lub w określonych typach

przeźreni (w górach, nad morzem, wokół jezior, w lasach), najczęściej omawia się ich pewne grupy związane z charakterem danego miejsca albo obszaru (Pawlikowska-Piechotka, 2009; Kowalczyk, Derek, 2010; Kurek, 2007). Natomiast dla miast, w tym w szczególności przemysłowych, w których w czasach PRL-u funkcjonowały duże zakłady przemysłowe, z załogami liczącymi po kilka tysięcy osób, najbardziej charakterystyczna jest ta grupa urządzeń i obiektów, która umożliwia codzienną rekreację lub częste uprawianie sportów. Pozwala też regenerować siły i zdrowie bez dalszych wyjazdów, w pobliżu miejsca zamieszkania. Będą to bardzo popularne w ostatnim czasie ścieżki rowerowe, siłownie, kluby fitness, pływalnie, sale gimnastyczne, a na Górnym Śląsku także ogrody działkowe. Duża grupa takich urządzeń i obiektów w postaci boisk sportowych, kortów tenisowych, odkrytych basenów pływackich z urządzeniami sportowymi pochodzi jeszcze z okresu socjalistycznego, a obecnie poddawana jest renowacji i udostępniana mieszkańcom przez władze lokalne.

Gliwice – specyficzne cechy miasta

Gliwice są dużym miastem Górnośląskiej Aglomeracji Przemysłowej, położonym na jej zewnętrznym, zachodnim, dobrze uprzemysłowionym obrzeżu. Ostatnie lata znacznie osłabiły potencjał demograficzny miasta, co jest widoczne nie tylko w dużym spadku liczby mieszkańców, ale także w pogorszeniu struktury wieku ludności. Ubytek ludności Gliwic, liczony od końca okresu socjalistycznego, przekracza już 40 tys. mieszkańców. W 1988 r. mieszkało tu ponad 223 tys. osób – obecnie jest to już poniżej 183 tys. (spadek o 18%). Bardzo niekorzystnym trendem jest tutaj stały wzrost udziału ludności poprodukcyjnej, który aktualnie przekracza już 21%, wobec 20% w regionie śląskim. Oba zjawiska mają związek z utrzymującym się już od kilku lat ujemnym przyrostem naturalnym na poziomie od minus 1,3‰ do minus 1,7‰ oraz ujemnym saldem migracji. Wskutek tego Gliwice, wraz z wieloma innymi ośrodkami miejskimi województwa śląskiego, zaklasyfikowano do regresywnego typu zmian ludnościowych w dużych osiedlach miejskich naszego kraju (Petryszyn, 2002).

W analizie uwarunkowań tych tendencji ludnościowych Gliwic zwraca się uwagę na złożony proces kształtowania społeczności miasta po jego włączeniu w granice Polski w 1945 r. Społeczność ta jest obecnie złożona głównie z osób będących drugim i trzecim pokoleniem osadników przybyłych tu z obszarów kresowych Rzeczypospolitej. Przez znaczną część powojennego okresu sytuacja ludnościowa miasta nie była stabilna, ponieważ trwały migracje, w tym także stałe migracje zagraniczne. Współcześnie migracje mają również spore rozmiary, ale biorą w nich udział głównie ludzie młodzi, którzy opuszczają miasto i przenoszą się na przyległe obszary wiejskie (Szajnowska-Wysocka, 2002). Mieszkając poza granicami miasta, mają z nim jednak stały kontakt, ponieważ tu znajdują pracę i korzystają z istniejącej oferty usługowej. Jest to tym bardziej możliwe, że Gliwice mają korzystną sytuację na lokalnym rynku pracy. Bezrobocie jest tu relatywnie bardzo niskie i obejmuje nie więcej niż 5% ludności czynnej zawodowo (w woj. śląskim jest to ok. 9%), a wskaźnik pracujących na 1000 ludności wynosi ponad 420 osób. Duża część istniejących w mieście miejsc pracy wymaga wykwalifikowanej kadry, bowiem jest oferowana przez zakłady przemysłowe i usługowe stosujące nowoczesne technologie (przemysł samochodowy, zbrojeniowy, producenci aparatów kontrolno-pomiarowych). W ostatnim czasie tutejszy rynek pracy znacznie zmienił strukturę, doszło bowiem do dużego ograniczenia

tradycyjnych dziedzin gospodarki, opartych na górnictwie i hutnictwie. W dużym stopniu przyczyniło się do tej zmiany utworzenie Gliwickiej Specjalnej Podstrefy Ekonomicznej (jest ona częścią Śląskiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej). Obejmuje ona w samym mieście ponad 370 ha, a na jej terenie zlokalizowano wiele nowoczesnych zakładów produkcyjno-usługowych. Istotnym wsparciem dla tych inwestycji jest niewątpliwie możliwość pozyskania wykwalifikowanych pracowników, przygotowywanych przez gliwicką Politechnikę, oraz obecność ponad 10 instytutów badawczych, związanych z miejscową gospodarką. Obecnie na tej gliwickiej uczelni kształcą się ponad 26 tys. osób. Wcześniej studiowało tu nawet ok. 40 tys. W mieście kształcą się też blisko 8 tys. młodzieży w szkołach średnich, w tym w kilku technikach o profilu przemysłowym. Tak studenci, jak i uczniowie szkół średnich pochodzą w dużym stopniu z miejscowości przyległych do Gliwic od strony zachodniej. Jest to bowiem ośrodek kształcenia położony najbliżej ich miejsc zamieszkania spośród innych miast GOP.

Szanse rozwoju gospodarczego Gliwic znacznie wzrosły po ich włączeniu w system nowych połączeń komunikacyjnych, związanych zarówno z polskimi i międzynarodowymi autostradami, jak i połączeniami wewnętrznymi pomiędzy miastami GOP. Jednak z wypowiedzi samych mieszkańców miasta, które zebrano podczas przygotowywania niniejszej pracy, można wnioskować, że w niewystarczającym stopniu zadbano tu o komfort warunków zamieszkania, a także o niektóre grupy usług. W wypowiedziach pojawiały się m.in. opinie o zabetonowaniu miasta i niewielkim udziale w jego przestrzeni terenów zielonych czy niskich wydatkach miasta na kulturę. Podkreślano, że w Gliwicach tereny leśne, parki i inna przestrzeń zielona to tylko 14% obszaru miasta (w Katowicach jest to ponad 46%, a w sąsiednim Zabrze 15%), zaś władze samorządowe wydają rocznie na kulturę ok. 140 zł na mieszkańca, gdy w Katowicach jest to prawie 700 zł. Niemniej podkreślano, że władza lokalna robi sporo dla rozbudowy bazy sportowo-rekreacyjnej, mając na uwadze m.in. budowę ogromnej hali sportowo-widowiskowej, na prawie 15 tys. osób i wiele już istniejących obiektów podobnego typu.

Analizując różne wskaźniki oceniające współczesną sytuację Gliwic w kontekście innych miast, można stwierdzić, że osiągnięto tu wysoki poziom zurbanizowania, tak w aspekcie technicznym, jak i społecznym. Szajnowska-Wysocka (2002) podaje, że u progu obecnego wieku pod względem dostępu mieszkańców do infrastruktury komunalnej odnotowano stan bliski pełnego nasycenia. Można też dodać, że po długim okresie zmian i rozwoju tutejsza społeczność w pełni akceptuje miasto jako miejsce pobytu i realizacji swoich celów życiowych.

Rekreacja i wypoczynek w Polsce Ludowej

W analizach historycznych związanych z kształtowaniem się w naszym kraju współczesnych zachowań prozdrowotnych społeczeństwa dużo uwagi poświęca się okresowi socjalistycznemu. Można tu wskazać na prace poświęcone kwestiom ogólnym tych czasów, dotyczącym szeroko rozumianej kultury (Stolarczyk, Bittner, 2015). Autorzy tych opracowań piszą, że już w pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej zaczęto organizować w naszym kraju na masową skalę różne formy wypoczynku „dla świata pracy”, w tym szczególnie dla dużych zakładów przemysłowych, kopalń i hut. Najpopularniejsze dla całego okresu Polski Ludowej były wczasy pracownicze, z których w szczytowym okresie rozwoju, tzn. w 1978 r., skorzystało ponad 4,5 mln osób. Wypoczynek

w górach lub nad morzem miał formę zorganizowaną, podporządkowaną także celom politycznym. Jego uczestnicy mieli nie tylko regenerować siły fizyczne, ale także poznawać zmieniający się pod rządami partii kraj czy też uczyć się współżycia w kolektywie. Ośrodki wczasowe lokalizowano przede wszystkim w obszarach górskich Beskidu Śląskiego i nad polskim morzem (np. O.W. Walcowni Łabędy „Łabędzianka” w Buczkowicach, O.W. Huty Łabędy w Mrzeżynie, O.W. Huty 1 Maja „Admirał” w Dziwnowie, O.W. Bumaru Łabędy w Świnoujściu, O.W. Kopalni Gliwice „Zagroń” w Szczyrku czy O.W. w Kudowie Zdrój). Z reguły duże zakłady czy kopalnie organizowały też dla swoich załóg ośrodki sobotnio-niedzielnego wypoczynku, położone niedaleko od miejsca pracy i zamieszkania.

Bardzo popularnymi miejscami rekreacji i wypoczynku, zwłaszcza na Górnym Śląsku, były za czasów PRL-u pracownicze ogrody działkowe, położone głównie na terenie miast. Na przydzielonych rodzinom działkach nie tylko wypoczywano, lecz także uprawiano warzywa i kwiaty. Początkowo ogrody lokalizowano na obszarach rekultywowanych po działalności przemysłowej i dlatego część z nich znajdowała się w pobliżu kompleksów fabrycznych. Z czasem jednak, jak o tym pisze E. Duś (1990), ogrody zaczęły powstawać też na terenach o mniejszym skażeniu, obejmujących obszary peryferyjne Gliwic. Ogrody (jest ich obecnie 64 na terenie Gliwic) są do dzisiaj ważnym składnikiem życia rodzinnego i społecznego mieszkańców miasta. W dawnym województwie katowickim uprawiane na tych działkach warzywa stanowiły prawie 30% ogólnej konsumpcji tych produktów.

Także i w tym mieście starania władz o sport i wypoczynek zaczęły się wkrótce po zakończeniu wojny. Jednak tutaj sprawy z tym związane nie zajmowały tak istotnego miejsca, jak w innych miastach Górnego Śląska, z powodu mniej stabilnej sytuacji społeczno-politycznej. Wynikało to ze wspomnianych wcześniej procesów napływu i wymiany ludności miasta, zachodzących po włączeniu Gliwic w granice Polski. Ważne wydaje się przypomnienie, że ludność napływająca do miasta była bardzo zróżnicowana, a dotyczyło to również nawyków prozdrowotnych i oczekiwań dotyczących sfery rekreacji i wypoczynku. Trzeba też zauważyć, że przybysze musieli w pierwszym okresie pobytu w Gliwicach pokonywać wiele trudności związanych z organizacją życia w nowym miejscu zamieszkania, a przede wszystkim bardzo ciężko pracować. Nie sprzyjało to zainteresowaniu sportem i rekreacją. Niemniej, jak to wynika z analiz historycznych dotyczących Gliwic okresu socjalistycznego, równocześnie z uruchamianiem zakładów produkcyjnych władza ludowa powoływała do istnienia kluby i organizacje, w ramach których odbudowywano istniejące wcześniej lub budowano nowe boiska i inne obiekty służące działalności sportowej. Już w 1945 r. założono duży Klub Sportowy o wymownej nazwie „Piaś”, który oferował różne zajęcia nie tylko związane z piłką nożną, ale też z lekkoatletyką czy gimnastyką. Tworzono, decyzjami administracyjnymi, przyzakładowe organizacje sportowe, np. Klub Sportowy „Orzeł” przy Kopalni Sośnica, „Carbo” przy Kopalni Gliwice czy „Łabędy” przy Zakładach Mechanicznych. Oferowały one różne zajęcia, ale głównie o charakterze masowym. Wiele osób pamiętających tamten okres wspomina, że z infrastruktury klubów mogli korzystać przede wszystkim pracownicy poszczególnych zakładów. Wiele klubów zakładowych specjalizowało się w danej dziedzinie sportowej, np. Huta 1 Maja w piłce nożnej, Studencki Klub Sportowy przy Politechnice Śląskiej w tenisie ziemnym, a klub kolejarzy w siatkówce i badmintonie. W działalności klubów zakładowych najważniejsze były spartakiady zakładowe i międzyzakładowe, w których brały udział także rodziny pracowników. E. Całka (1986), badający imprezy sportowe okresu

socialistycznego w Gliwicach, podaje, że pod koniec lat 60. mogło w nich brać udział nawet ponad 100 tys. osób. Działania te były też prężnie wspierane przez Towarzystwo Krzewienia Kultury Fizycznej (TKKF) – apolityczny związek, którego głównym celem było uczestniczenie w rozwoju kultury fizycznej oraz upowszechnianie rekreacji ruchowej. Towarzystwo prowadziło działania zmierzające do utrzymania i podnoszenia sprawności fizycznej społeczeństwa: dorosłych, młodzieży i dzieci. Miejskie TKKF w Gliwicach zrzeszało sportowe ogniska przyzakładowe (np. „Hutnik” działający w środowisku hutniczym pracowników Huty 1 Maja w Gliwicach, Ognisko „Sygnał” przy Lokomotywni Gliwice, Ognisko „Karlusy” przy Kopalni Gliwice oraz Uczniowskie Kluby Sportowe). Organizowało ono zloty, festyny, turnieje, konkursy, spartakiady i inne masowe imprezy sportowo-rekreacyjne (np. Bieg Korfanteo, Zlot Zimowy, Zlot Letni, Rajd po uśmiech). MTKKF miało pełną swobodę działania, jak twierdzi Lesław Kwirynng – wieloletni prezes gliwickiego TKKF. W organizowanych przez towarzystwo imprezach, oprócz zgłaszanych przez zakłady pracy drużyn, mógł brać udział każdy chętny, o ile pozwalało mu na to zdrowie. Urządzano więc pikniki rodzinne (np. na Kąpielisku w Czechowicach – dzielnicy Gliwic), w których startowały w różnych konkurencjach, np. przeciągnie liny, całe rodziny. W zależności od zgłoszonych uczestników organizowano zawody w różnych dyscyplinach sportowych czy zabawach. Towarzystwo zapewniało sprzęt sportowy, a także opiekę medyczną (L. Kwirynng – wywiad).

W kontekście socjalistycznej koncepcji sportu masowego trzeba też analizować działania gliwickich władz partyjno-państwowych skierowane do młodzieży. Począwszy od lat 60. szeroką działalność w wielu dyscyplinach sportowych prowadził Międzyszkolny Związek Sportowy. W kronikach tego związku odnotowano, że w różnych jego sekcjach czynnie uczestniczyło ok. 4 tys. młodych dziewcząt i chłopców. Wśród młodzieży akademickiej działalność prowadził istniejący przy Politechnice Gliwickiej AZS, znany szczególnie z osiągnięć w sportach żeglarskich. Z tymi sportami związanych też było wiele klubów zakładowych i kopalnianych.

Istotna część działalności rekreacyjno-poznawczej, skierowanej do mieszkańców Gliwic, przypada na miejscowe koła PTTK. Wprawdzie działały one w większości przy dużych zakładach pracy, ale wiele z nich istniało też w szkołach i przy organizacjach społecznych. Ich usługi były więc dostępne nie tylko dla pracowników kopalń czy innych gigantów przemysłowych, ale także małych grup ludności interesującej się krajoznawstwem.

Wymienione powyżej tylko najważniejsze formy rekreacji i wypoczynku skierowane były do odbiorcy masowego, natomiast w czasach socjalistycznych nie było miejsca na rozwój innych sposobów prozdrowotnych działań, dostosowanych do indywidualnych potrzeb mieszkańców.

Reasumując, państwo zapewniało rozwój fizyczny i rekreację, ale w ramach istniejącej bazy szkolnej, pracowniczej, spółdzielczej, miejskiej i państwowej. Pokazuje to dobrze przykład Gliwic, w których aż do 1989 r. mieszkańcy mogli przede wszystkim odpoczywać, poprawiać swoją tężyznę fizyczną i uprawiać sporty w ramach zorganizowanych form spędzania wolnego czasu. Wiązały się z tym dwa kierunki działań. Pierwszy z nich obejmował inwestycje podejmowane przez państwo i zakłady pracy, których celem było zbudowanie odpowiedniej bazy rekreacyjno-sportowej, zaś drugi był skoncentrowany na działaniach logistycznych obejmujących popularyzację oraz organizowanie masowych form wypoczynku i uprawiania sportów wśród „świata pracy”.

Współczesny stan bazy sportowej i rekreacyjno-wypoczynkowej

Po okresie Polski Ludowej pozostało w Gliwicach wiele obiektów sportowych i rekreacyjno-wypoczynkowych. Jak o tym poprzednio wspomniano, ich wspólną cechą było ukierunkowanie działalności na masowego odbiorcę i uczestnictwo w imprezach załóg fabrycznych oraz ich rodzin. To podejście do funkcji rekreacji i wypoczynku w życiu społeczności miejskiej Gliwic uległo zasadniczej zmianie po roku 1989. Stało się to za sprawą głębokich reform systemowych, upodmiotawiających działania samorządów w sferze kultury, sportu czy rekreacji. Równocześnie sport i rekreacja, podobnie jak większość dziedzin naszego życia, zaczęły w dużym stopniu funkcjonować na zasadach rynkowych. Pozwoliło to znacznie rozszerzyć istniejącą w Gliwicach bazę sportową i rekreacyjno-wypoczynkową. Jest ona zróżnicowana pod względem rodzajowym i własnościowym. Pod względem własności najogólniej podzielić ją można na organizowaną przez różne instytucje sektora publicznego oraz stanowiące własność spółek i osób fizycznych sektora prywatnego. Do pierwszej grupy należą z reguły duże obiekty typu stadiony sportowe, pływalnie, kryte baseny, parki czy wielkopowierzchniowe tereny wypoczynkowe oraz ścieżki rowerowe. Natomiast do drugiej – powszechne dzisiaj kluby fitness, siłownie, korty tenisowe lub ścianki wspinaczkowe. Większość obiektów i urządzeń sportowych oraz służących rekreacji i wypoczynkowi, znajdujących się obecnie w Gliwicach, powstała lub została zmodernizowana w ostatnich 25 latach, co można łączyć zarówno z głębokimi przemianami w świadomości społecznej mieszkańców naszego kraju, w kwestii dbałości o zdrowie i sprawność fizyczną, jak i ze zmianą ekonomiczno-ustrojowych warunków organizowania bazy urządzeń sportowo-rekreacyjnych. Poniżej w tabeli podano aktualną liczbę obiektów znajdujących się w mieście, służących uprawianiu sportów, rekreacji i wypoczynkowi.

Tab. 1. Ważniejsze obiekty sportowe i rekreacyjno-wypoczynkowe w Gliwicach

| Rodzaj obiektu/urządzeń | Liczba | Właściciel |
|------------------------------|--------|-----------------------|
| Stadion sportowy | 4 | miasto |
| Ścieżki rowerowe (km) | 60 | miasto |
| Hale sportowe | 5 | miasto/osoby prywatne |
| Boiska do gier zespołowych | 12 | miasto |
| Pływalnie | 5 | miasto/osoby prywatne |
| Korty tenisowe | 6 | miasto/osoby prywatne |
| Hala do squasha | 3 | miasto/osoby prywatne |
| Ścianki wspinaczkowe | 3 | miasto/osoby prywatne |
| Kąpieliska | 2 | miasto |
| Lodowiska (curling) | 1 | miasto |
| Hala do boksu | 1 | miasto |
| Siłownie na wolnym powietrzu | 12 | miasto |
| Siłownie | 30 | miasto/osoby prywatne |
| Kluby fitness | 24 | miasto/osoby prywatne |
| Studia tańca | 7 | miasto/osoby prywatne |
| Ogródki działkowe | 64 | miasto |

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Istotną kwestią związaną z bazą urządzeń sportowo-rekreacyjnych Gliwic jest jej dostępność, wynikająca z położenia w przestrzeni miasta. Zagadnienie to pokazano na ryc. 1. Na jej podstawie można stwierdzić znaczne skoncentrowanie obiektów w centralnej części miasta, gdzie znajdują się tereny Politechniki Śląskiej, dobrze wyposażone w obiekty do gier zespołowych, a także korty tenisowe i lodowisko. Można też ustalić, że mieszkańcy poszczególnych dzielnic mieszkaniowych mają możliwość skorzystania z położonych w pobliżu terenów zielonych klubów fitness, siłowni, a także ścieżek rowerowych.

W kontekście postępującego w mieście rozwoju bazy rekreacyjno-wypoczynkowej bardzo istotna wydaje się sprawa przemyślanego modelu rekreacji i wypoczynku dla mieszkańców, uwzględniającego nie tylko samą strukturę rodzajową obiektów, ale także optymalizację ich wykorzystania. Gestorami bazy jest bowiem wiele podmiotów, choć największą rolę odgrywa Miejski Zarząd Usług Komunalnych, będący organem lokalnego samorządu. Równocześnie działalność na rzecz zdrowia, rekreacji i wypoczynku prowadzi w mieście ponad 60 organizacji pozarządowych, których pracę trudno koordynować i planować w określonym kierunku. Rodzi się potrzeba modelowego ujęcia tych różnych działań, służących całej społeczności miasta.

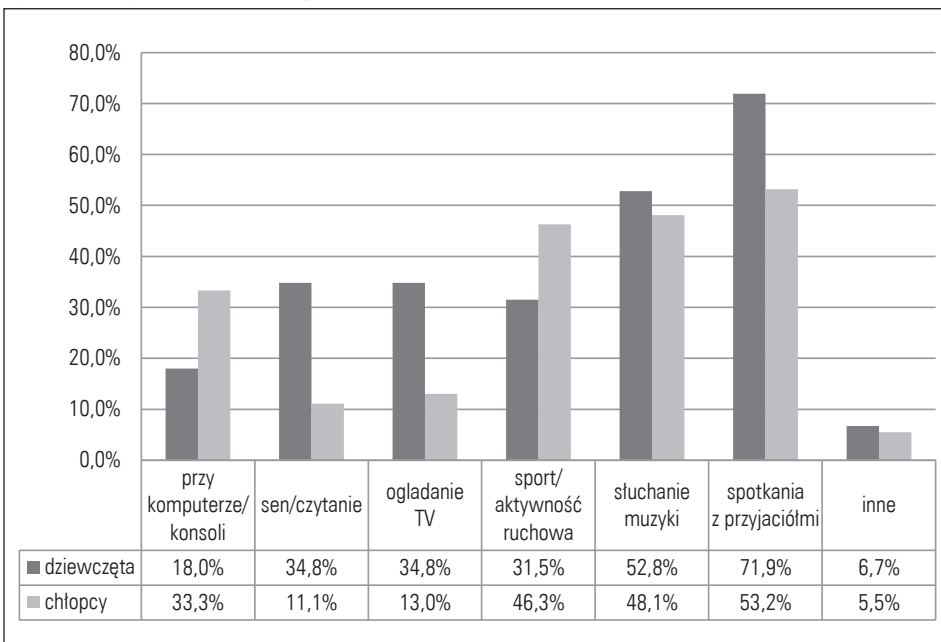
Aktywność fizyczna i zajęcia rekreacyjne gliwickiej młodzieży

Uprawianie przez młodzież zajęć fizycznych uwarunkowane jest wieloma czynnikami (Mogiła-Lisowska, 2010). Jednym z głównych z nich jest preferowany styl życia dziewcząt i chłopców zakorzeniony we wzorcach społecznych, związanych z dbałością o zdrowie i aktywność fizyczną. W prezentowanych poniżej badaniach starano się ustalić, jak w tym zakresie postępuje młodzież kształcąca się w gliwickich szkołach średnich i jak korzysta ona z istniejącej w mieście bazy urządzeń sportowo-rekreacyjnych. Ogólnie na podstawie przeprowadzonych badań można stwierdzić, że dbałość ankietowanych osób o sprawność fizyczną jest dosyć ograniczona, zwłaszcza w kontekście innych zajęć wypełniających uczniom czas wolny. Dla największej części badanych (prawie 72% dziewcząt i 54% chłopców) najważniejszym zajęciem w czasie wolnym są spotkania z przyjaciółmi, wspólne rozmowy, spacer, pobyty w galeriach handlowych. Kolejnym zajęciem według hierarchii ważności, na które wskazywano w ankietach, jest słuchanie muzyki. Natomiast trzecią pozycję wśród najbardziej znaczących dla chłopców i piątą wśród dziewcząt zajmuje sport i aktywność ruchowa (ryc. 2).

Znaczny odsetek badanych podaje, że wykorzystuje swój wolny czas na korzystanie z komputera (przeglądanie stron internetowych, portali społecznościowych) i oglądanie TV. Telewizja jest zajęciem absorbującym wolny czas w szczególności dziewczętom, a w mniejszym stopniu chłopcom (ryc. 2). Z kolei komputer interesuje bardziej chłopców. Na ryc. 3 pokazano, ile czasu poświęcali badani na przeglądanie stron internetowych, w tym także portali społecznościowych. Wielu badanych czynność ta zajmuje nawet ponad dwie godziny dziennie, przy czym ciekawym jest, że więcej czasu przeglądaniu internetu poświęcają dziewczęta niż chłopcy. Stosunkowo małe zainteresowanie mają wśród badanych gry komputerowe i gry na konsolach. W ogóle nie korzysta z tych gier prawie $\frac{3}{4}$ badanych dziewcząt i blisko 30% chłopców.

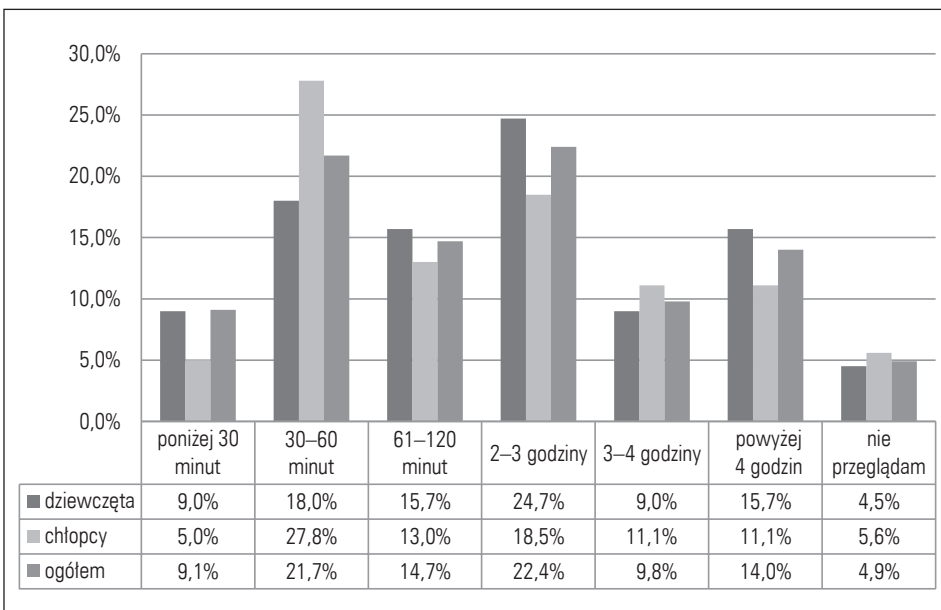
Istotne dla polityki inwestycyjnej miasta w zakresie bazy urządzeń sportowo-rekreacyjnych są odpowiedzi na pytanie, które obiekty tej bazy są najważniejsze dla kształtowania sprawności fizycznej respondentów. Młodzież mogła wybrać 3 odpowiedzi spośród

Ryc. 2. Formy spędzania wolnego czasu przez respondentów



Źródło: opracowanie własne

Ryc. 3. Czas (średnia w ciągu doby) spędzany na przeglądaniu stron internetowych (w tym także portali społecznościowych) przez badaną grupę respondentów



Źródło: opracowanie własne

11 zaproponowanych. Wskazano, że do takich obiektów należą przede wszystkim siłownie (54%), boiska do gier zespołowych (47,5%), baseny (44%), ścieżki rowerowe (ok. 27%). Pozostałe obiekty uzyskały niższe odsetki wskazań. Przykładowo, ścianki wspinaczkowe, jako najważniejsze urządzenia do ćwiczeń sportowych, wskazało tylko 1,4% badanych. Nieco inny rozkład dotyczy odpowiedzi na pytanie o faktyczne korzystanie z istniejących w Gliwicach obiektów (tab. 2.)

Tab. 2. Wykorzystanie obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych w Gliwicach przez dziewczęta i chłopców

| Rodzaje obiektów sportowo-rekreacyjnych | Dziewczęta | Chłopcy | Ogółem |
|----------------------------------------------------|------------|---------|--------|
| Boisko do gier zespołowych | 21,3% | 38,9% | 28,0% |
| Basen | 30,3% | 31,5% | 30,8% |
| Korty tenisowe | 1,1% | 1,9% | 1,4% |
| Siłownia | 21,3% | 46,3% | 30,8% |
| Sala gimnastyczna | 18,0% | 9,2% | 14,7% |
| Klub fitness | 9,0% | 3,7% | 7,0% |
| Park z urządzeniami sportowymi na wolnym powietrzu | 19,1% | 5,5% | 14,0% |
| Ścianka wspinaczkowa | 1,1% | 1,8% | 1,4% |
| Nordic walking | 2,2% | 0,0% | 1,4% |
| Ścieżka rowerowa | 33,7% | 20,4% | 28,7% |
| Ćwiczę w domu | 60,7% | 31,5% | 49,6% |
| Inne | 7,9% | 5,5% | 7,0% |
| Nie podejmuję aktywności ruchowo- rekreacyjnej | 2,2% | 0,0% | 1,4% |

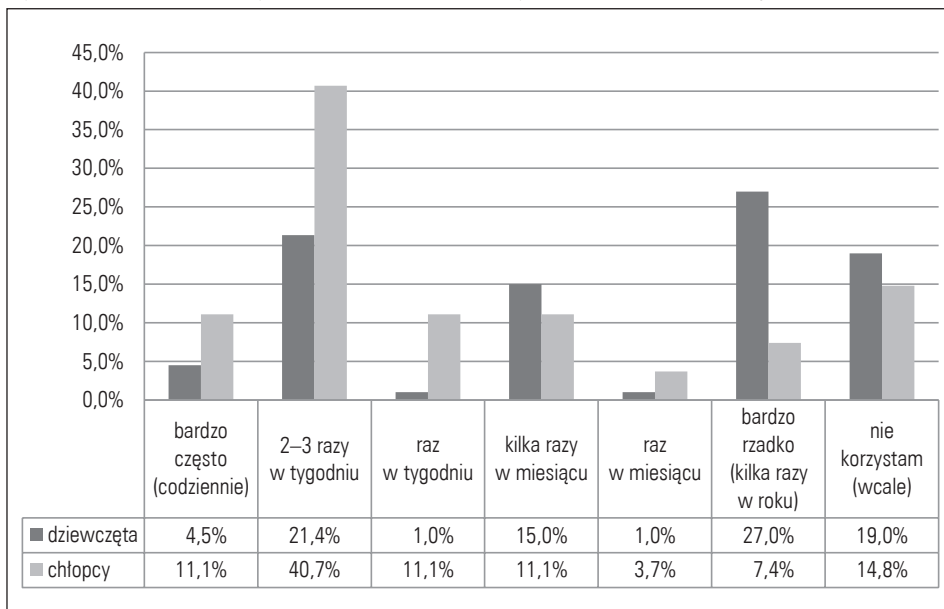
Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań

Badani chłopcy stwierdzili, że blisko połowa z nich korzysta z siłowni, a ok. 40% z boisk do gier zespołowych. Ponad 30% badanych bywa też na basenach. Natomiast badane dziewczęta korzystają głównie z basenów, ścieżek rowerowych (po ok. 30% badanych) i boisk do gier zespołowych.

Ważna dla kształtowania sprawności ruchowej badanych jest częstotliwość korzystania z wymienionych wcześniej obiektów i urządzeń sportowo-rekreacyjnych. W tej kwestii odpowiedzi badanych wskazują (ryc. 4) na duże różnice pomiędzy chłopcami a dziewczętami. Spośród chłopców, którzy ćwiczą na obiektach, aż 63% robi to przynajmniej raz w tygodniu, przy czym prawie codziennie ćwiczy ponad 11%. Natomiast w przypadku dziewcząt te wskaźniki są wyraźnie niższe i wynoszą odpowiednio niecałe 27% oraz 4,5%.

Jednym z celów badania zbiorowości uczniów była odpowiedź na pytanie, jakie są główne ograniczenia w korzystaniu przez młodzież z istniejącej w Gliwicach bazy sportowo-rekreacyjnej. Trudno o jednoznaczną odpowiedź, gdyż aż połowa ankietowanych twierdzi, że nie bywa na basenach, siłowniach czy innych obiektach, ponieważ brak im czasu. Równocześnie, jak to stwierdzono już wcześniej, badani przeznaczają dużo swojego wolnego czasu na przeglądanie stron internetowych, oglądanie telewizji czy inne zajęcia niepoprawiające ich sprawności fizycznej. Istotnym ograniczeniem nie

Ryc. 4. Częstotliwość korzystania z obiektów sportowych Gliwic przez badaną grupę uczniów



Zródło: opracowanie własne

jest z pewnością brak finansów na korzystanie z obiektów. Na taką przyczynę wskazało tylko 14% badanych. Znikomy procent (ok. 5% ogółu badanych) twierdzi też, że nie korzysta z basenów, siłowni czy klubów fitness, ponieważ nie ma w pobliżu miejsca zamieszkania interesujących ich obiektów. Natomiast spora grupa (aż 28% ogółu badanych) przyznaje, że nie korzysta z obiektów sportowo-rekreacyjnych znajdujących się w mieście, bo po prostu nie ma takiej chęci. Te zaś, jak się wydaje, zależne są od osobistych motywacji człowieka i ukształtowanych w rodzinach wzorców dotyczących stylu życia (Mroczkowska, 2011). Interesujące w tym kontekście były odpowiedzi uczniów związane z zajęciami szkolnymi z wychowania fizycznego. Wprawdzie ponad 90% badanych ćwiczy na lekcjach WF, ale prawie 45% robi to niechętnie. Niewiele dziewcząt i chłopców korzysta też z pozalekcyjnych zajęć sportowo-rekreacyjnych oferowanych przez szkołę. Blisko 1/3 badanych w ogóle nie wiedziało o takich zajęciach, a tylko 12% brało w nich udział.

Z pewnością dla kształtowania prosprawnościowych zachowań młodzieży ważne są wzorce obecne w ich domach. Z uzyskanych w ankiecie informacji wynika, że tylko 11% badanych ma rodziców, którzy ćwiczą stale i poprawiają sprawność ruchową, a 1/3 czyni to sporadycznie. Natomiast prawie połowa nie dba o tę sprawność w ogóle.

Korzystanie z urządzeń i obiektów udostępnianych mieszkańcom to nie jedyna możliwość dbania o zdrowie, którą ma gliwicka młodzież. Wiele badanych osób, o czym wspomniano już wcześniej, ćwiczy indywidualnie w domu lub uprawia różne sporty w okresie wakacji czy przerwy międzysemestralnej. Wyjeżdża na obozy specjalistyczne, obozy wędrkowe lub praktykuje inne formy zajęć aktywnych. W badaniach pytano młodzież o jej wyjazdy turystyczno-wypoczynkowe w ciągu ostatniego roku. Uzyskane odpowiedzi pozwalają stwierdzić, że większość wyjeżdżała poza Gliwice wiele razy w roku. W sumie aż

22% badanych było na jedno- lub kilkudniowych wyjazdach od 6 do 10 razy. Nierzadkie wśród badanych były też wyjazdy zagraniczne. Brało w nich udział ok. 40% badanych, spośród których ponad 1/5 była na takich wyjazdach jeden raz, a pozostali dwa razy lub więcej razy. Ankietowani podawali też w swoich odpowiedziach, że większość (prawie 64% ogółu) spędziła ostatnie wakacje w górach lub nad morzem. Były to zarówno wyjazdy z rodzicami (34% wyjeżdżających), jak i pobyty z kolegami lub koleżankami (ok. 22%), a nieliczne osoby (ok. 4% badanych) spędziły część wakacji na zorganizowanych obozach młodzieżowych.

Dla badanej młodzieży Gliwic ulubionymi miejscami spotkań z przyjaciółmi czy pobytów rekreacyjnych są w tym mieście parki, kąpieliska oraz tereny leśne. W ostatnim roku w takich miejscach przebywało aż 86% badanych. W ankietach podawano, że 31% badanych odwiedza Park Chopina, a od 12 do 16% było w Parku Chrobrego, na kąpielisku w Czechowicach i na kilku placach miejskich. Blisko 1/5 badanych lubi wyjeżdżać poza miasto (Pławniowice, Dzierżno, Chechło czy Bargłówka).

Planując dalszy rozwój obiektów sportowo-rekreacyjnych w Gliwicach, warto wziąć pod uwagę motywacje młodzieży do podejmowania aktywności fizycznej. Badania pokazują, że ćwiczy się głównie dla osiągnięcia sportowej sylwetki i dobrej sprawności ruchowej. Te motywacje są najważniejsze dla 68% badanych dziewcząt i 35% chłopców. Dla ponad 42% ogółu ankietowanych uprawianie zajęć sportowych i wypoczynek ruchowy to bardzo ważne czynniki poprawy stanu zdrowia. Innymi powodami są: odstresowanie (33,6% badanych), moda i koledzy (prawie 10%) oraz traktowanie sportu jako pasji życiowej (ok. 15% – głównie chłopcy).

Wnioski

Przeprowadzone dla potrzeb tej pracy badania i wykonana analiza pozwalają stwierdzić, że współcześnie, mimo wzrastających możliwości prowadzenia aktywnego pod względem fizycznym stylu życia, pojawiło się wiele ograniczeń dla uprawiania sportu i rekreacji, zwłaszcza przez młodzież. Gliwice są dobrym przykładem miasta, gdzie w ostatnich latach powiększyła się wyraźnie i zmieniła strukturę baza obiektów umożliwiających aktywność fizyczną, ale równocześnie w budżecie czasu wolnego uczniów coraz więcej miejsca zajmują gry komputerowe, przeglądanie stron internetowych czy oglądanie filmów w telewizji. Miasto pozyskało w ostatnich latach sporo takich urządzeń sportowo-rekreacyjnych, na które istnieje największy popyt grup młodzieżowych, np. ścieżki rowerowe, baseny czy korty tenisowe, z których można łatwo korzystać tak ze względu na dostęp przestrzenny, jak i brak większych ograniczeń ekonomicznych. Nie poprawia to jednak znacząco samej aktywności fizycznej młodzieży. W preferencjach młodzieży dotyczących zagospodarowania czasu wolnego sport i rekreacja fizyczna znajdują się na dosyć odległych pozycjach, znacznie poza spotkaniami towarzyskimi, oglądaniem telewizji czy przeglądaniem stron internetowych. Dotyczy to w szczególności dziewcząt, które zajęcia aktywizujące fizycznie wskazały dopiero na piątym miejscu, gdy wśród chłopców znalazły się one na trzeciej pozycji. Tej sytuacji nie tłumaczą ani ograniczenia finansowe w dostępie do płatnych form sportu czy rekreacji (basen, siłownia, zajęcia fitness), ani też brak tego typu obiektów i urządzeń w pobliżu miejsca zamieszkania badanej młodzieży. Stoi ona obecnie przed wieloma różnymi możliwościami sposobów spędzania wolnego czasu i, jak pokazują badania, w podejmowaniu samodzielnych decyzji kieruje się bardziej

chęcią poznawania świata, ludzi czy różnych zdarzeń za pomocą nowych nośników informacji, niż dbałością o sprawność fizyczną i zdrowie. Jak się wydaje, sytuację można znacznie poprawić, odwołując się do sprawdzonych form pobudzania aktywności ruchowej ludzi młodych, takich jak organizowanie przez szkoły czy różne instytucje młodzieżowe imprez sportowych oraz zajęć rekreacyjnych. W grę wchodzić też mogą obozy młodzieżowe w czasie wakacji czy rajdy rowerowe, spływy kajakowe itp. Tego typu zajęcia były masowo organizowane i popularyzowane w czasach PRL-u. Służyły wprawdzie nie tylko celom sportowo-rekreacyjnym, ale wtedy aktywność sportowa młodzieży była większa niż obecnie.

Literatura

References

- Całka, E. (1986). Sport – rekreacja – turystyka. *Zeszyty Gliwickie*, 17, 369–383.
- Duś, E. (1990). Ogrodnictwo działkowe w Górnośląskim Okręgu Przemysłowym. *Geographia. Studia et Dissertationes*, 14, 93–117.
- Kowalczyk, A., Derek, M. (2010). *Zagospodarowanie turystyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kurek, W. (red.). (2007). *Turystyka*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Mogiła-Lisowska, J. (2010). Rekreacyjna aktywność ruchowa Polaków – uwarunkowania i styl uczestnictwa. *Studia i Monografie*. Warszawa: Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawie.
- Mroczkowska, D. (red.). (2011). *Czas wolny. Refleksje, dylematy, perspektywy*. Warszawa: Wydawnictwo Difin.
- Nowak, F.P. (2010). *Aktywność fizyczna oraz inne zachowania zdrowotne w stylu życia menedżerów*. Opole: Wydawnictwo Politechniki Opolskiej.
- Pawlikowska-Piechotka, A. (2009). *Zagospodarowanie turystyczne i rekreacyjne*. Gdynia: Wydawnictwo Novae Res.
- Petryszyn, J. (2002). Rozwój demograficzny dużych miast Polski. W: J. Słodczyk (red.), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Stolarczyk, D., Bittner, K. (red.). (2015). *W kręgu kultury PRL. Sport*. Poznań: Wydawnictwo Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Szajnowska-Wysocka, A. (2002). Urbanizacja demograficzna Gliwic. W: J. Słodczyk (red.), *Demograficzne i społeczne aspekty rozwoju miast*. Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Szujecki, K. (2014). *Życie sportowe w PRL*. Warszawa: Wydawnictwo Bellona.
- Wieczorek-Szymańska A. (2009). Koncepcja kapitału ludzkiego w teorii ekonomii – przegląd wybranych podejść. *Studia i Prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania*, 17.
- Wronowska, D. (2005). Koncepcje kapitału ludzkiego – ujęcie historyczne. W: D. Kopycińska (red.), *Teoretyczne aspekty gospodarowania*. Szczecin: Katedra Mikroekonomii Uniwersytetu Szczecińskiego.

Agata Kurek-Obrocka, mgr, Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 w Gliwicach. Absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach. Od ukończenia studiów nauczyciel przedmiotów ekonomicznych i matematyki w gliwickich szkołach ponadgimnazjalnych. Na Uniwersytecie Śląskim w Katowicach ukończyła studia podyplomowe w zakresie ICT, języków obcych oraz drugiego przedmiotu: matematyka. Jej zainteresowania naukowe koncentrują się na badaniu aktywności fizycznej młodzieży szkolnej w mieście przemysłowym oraz determinantów tej aktywności.

Agata Kurek-Obrocka, MA in economics – University of Economics in Katowice; works at: Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1 in Gliwice (The Centre of Vocational and

Lifelong Training no 1); since graduating she has been teaching economics subjects and mathematics in secondary schools in Gliwice; completed post-graduate ICT, foreign languages and mathematics studies; her research attention is focused on studying young people's physical activity in an industrial city and its determinants.

Adres/Address:

Centrum Kształcenia Zawodowego i Ustawicznego nr 1
ul. Kozielska 1
44-100 Gliwice, Polska
e-mail: pracownia47@wp.pl